

Büky László

AZ ÖRDÖG ÉS AZ ANGYAL NAGY LÁSZLÓ KÖLTÉSZELETÉBEN

Nagy László költői életművét jócskán feldolgozta már az irodalomtudomány. MARÓTI ISTVÁN - PESTI ERNŐ - REGULI ERNŐ NAGY LÁSZLÓ bibliográfiája (Budapest, 1995.) 758 tételből áll. Az *angyal* és az *ördög* szavaknak a költő nyelvhasználatában meglévő előfordulási jellemzőivel, azzal, hogy e két szó hordoz-e valaminő kiténtetett használatot, amely esetleg összefüggésben lehet a költő lírájának belső alakításmódjával, világlátásának rendjével, különösebben nem foglalkozott senki. TUSKÉS TIBOR egyik legkiválóbb költőnknek tartja monográfiájában Nagy Lászlót, akinél „kiteljesedik a Németh László megfogalmazta igény, irodalmunk »bartóki vonala«: a nemzetet át az emberiséghez szólni” (Nagy László. Budapest, 1983. 5). A nemzetet át való szólásnak természetesen számos tulajdonsága van, talán ezek közé tartozik a költői kifejezőmód némely oly stilisztikai jellemzője, amely valamilyen módon hordozza a magyarság világlátásának, - fölfogásának egyedi vonásait. Ezekben belül a magyar népeletnek több, már a költő életében (1925-1978) kiveszőben lévő eleme jelenik meg lírájában téma gyanánt, költői nyelvben szövegépítő elemként, stílusában hangulatot keltőként vagy szóképet alkotó egységként.

Az *ördög* eredete ismeretlen, finnugor és iráni származtatásai bizonytalanok, ld. TESz., MSzFgrE. Az *angyal* szó latin eredetű, első előfordulása a HB.-ben van, a keresztény terminológia szavaként került a magyarba, ld. TESz.

A kereszténység fölvételével a magyar nép képzetében meglévő „... rosszindulatú hiedelemleányok részben az ördögre cserélődtek fel” - tartja a magyar néprajz (PÓCS ÉVA: Néphit. In: DÖMÖTÖR TEKLA főszerk., Népszokás, néphit, népi vallásosság. Magyar néprajz VII. Budapest, 1990. 545, vö. BÜKY BÉLA, A pszichikumra vonatkozó szókinccs korai rétege a magyarban. Budapest, 1986. 15-6, 32, 74 (ördög)). A keresztény demonológia által ördögösített változatokban többnyire a mondai vagy a valóságos varázslók torz tükörképei jelennek meg. Az ördög minden lehetséges rossz megszemélyesítője, gyűjtőfogalma pszeudomitikus lény gyanánt, ld. PÓCS i.m. 600, 572; IPOLYI ARNOLD, Magyar mythologia. Pest, 1854. 36-56.

A magyar nyelv értelmező szótára nyolc jelentéscsoportban írja le az ördög szó jelentéseit és mellékjelentéseit. Ezekből Nagy László szóhasználatában két csoport van meg. - Az alább idézendő adatok NAGY LÁSZLÓ, Összegyűjtött versei. Budapest, 1988. kötetből valók. A szövegmegegyeztetéseket két pont jelzi. - Az egyik ÉrtSz.-beli jelentés: „1. (Vall[ásügy]) Gonosz szellem, a rossz oka, az embert bűnre csábító hatalom.” Az ehhez sorolható példák a következők:

Karikáznak az *ördögök* (44; cím)

Karikáznak az *ördögök* / az úton fölrepül a por... (uo.)

Az *ördögökkel* elmegek, / lesznek garabonciás... (45)

Ezekben a népi magyarázatú természetijelenség-értelmezés és az ördögnek meg a garabonciásnak a keresztény határból fakadó egybeépülése van meg, ld. PÓCS i.m. 597.

.. látszanak a macskák oroszlanak / üstökösre ezek vadásznak / *ördögei* tetőnek, dombnak ... (443)

Itt is népi látásmód munkál, a (főleg fekete) macskát szokás ördöghöz hasonlítani.

Ördög koholta, ő nyüstölte / főlének ezt az éjt, / hol az ármány / bullái fekete zsinóron / függenek... (584)

Az éjszaka mint a rossz hatalmának létideje az ördögnek a műve, e felfogás is népi gondolkodásra vall.

Most bekerítik *ördögei* / hát Kormos a körmösei / körében a blattot veri. (628)

.. de fújja az *ördög* a gözt / meg a kint, vakarássz a szört... (628)

Az első szövegmetsetben a Kormos István költő kártyázó társai ráértéssel ördögök, s bizonyára az *ördög bibliája* 'kártya' állandó szókapcsolat alapján (is), ld. ÉrtSz. Biblia 4. A második idézetben az általános ördöggépzet van meg (továbbra is a kártya partnerek kapcsán).

.. vigyázat nem löködni sinre, // soha sínre, soha kereskes cselédül / *ördög* tomporának tempós kerekéül.. (638-9)

A *bűn útjára tér* állandó szókapcsolat (ÉrtSz. bűn 3.) teljes képpé alakítása ismerhető föl a bűn és az ördög mint a tulajdonság/fogalom és a hordozója összefüggéséből származó metonímia alapján. A képalakítás menete és magyarázata: a *bűn útja* - az *ördög útja* X *az *ördög* # *mozdony* (metafora), s amiként egy *mozdony* előre meghatározott úton, sínen halad, az „ördög tomporának tempós kerekéül” is kijelölt útra, a bűn útjára kell térni. A "*tompore* kereké képzeletbe hajló megoldás.

.. Út, mit ember ad el, mit *ördög* megvesz .. (639)

Az előző képzetársítási körbe tartozó kép: *az *ördög megveszi az utat*, s az út 'életút' (vö. ÉrtSz. út **Ö**: 2.) A vmit megvesz az ördög szókapcsolat általános használatú, az ÉrtSz. József Attilától idézi (*megvesz* 1.)

Ég bennem gyertyaként a hit, se füstje, se korma. Nem rajzol karakülbundás *ördögöket* legbelső falaimra (647).

A tágabb szövegekörnyezet (hely hiányában nem részletezhető módon) megengedi, hogy a *karakülbundás* összetételnek az első szavát ne csupán szinédochésan - 'szőr(me)' - értelmezzük, hanem a *karakül-nek* az 'ázsiai pusztákon tenyészett juh' alapjelentésében mutatkozó 'ázsiai' jelentésjegyre is figyelmezzünk... amely esetleg (eléggő) burkolt célzás lehet a hazánkban akkortájt állomásozó katonákra... - Az összetett szó morfémainak számottevő jelentéspulzusa van, s így minden ebből eredő hatása is, ezért lehet az előbbi következtetésre jutni, vö. KÁROLY SÁNDOR: RMGI. 23 (Alárendelő összetételek).

.. látom tükörben összevert arcom.. - Emlék a pokolból, emlék - kiáltja az ördög... (692)

A kéményben *ördögök* muzsikáltak [ti. télen, fűteskor] (701)

Az első szövegdarabban bizonyos szürreális látomások közt, a másodikban a népi magyarázatnak megfelelően jelenik meg a szó.

„7. - 7₂ <Bosszús kívánságban, felszólításban.> Vigye(n) el az ~! [Stb.] „. Ez a csoport voltaképpen a szónak többféle használatát írja le. Ide tehető az a Nagy Lászlói példa, amely mintegy megfordítása az *Isten veletek* köznyelvi frazémának.

Ördög már veletek, ti álszent hivatalok.. (555)

Ördög már veletek, oltottmész-ruhám dörög.. (556)

Használ még Nagy László két összetett szót: *ördögbőr* 'düftin' (565), *kanördög* (493), utóbbit az ÉrtSz. nem tartalmazza. *Van* három *ördögi* melléknév: „ördögi (kések)” (1 93) 'az emberre veszedelmet hozó', „ördögi (kör)” (627) 'ördögökből álló (társaság)', „(egy mélységes kálha) *eördögi* (pofájába)” (653) „veszedelmes”, vö. ÉrtSz. *ördögi* 5. - Az 'ördög' jelentésű egyéb kifejezéseket - pl. „Kormos a kör-mösei körében...”, ld. fentebb - nem tárgyalom.

Az angyal főnév előfordulása bő kétszerese az ördögének. Valamennyi megfelel az ÉrtSz.-ban leírt jelentésnek: „1. (*Vall*) (Némely egyistenhívő vallás tanítása szerint) Isten közvetlen környezetéhez tartozó, jószágos, hallhatatlan szellemi lény, az erkölcsi tisztaság megszemélyesítője, akit rendsz[erint] hosszúszárnnyú ifjúként képzeltek el.” Természetesen ez az angyalértelmezés (és az ördögről szóló is) csupán részleteiben egyezik a kereszténység angyalaival (és ördögeivel), vö. DR. HERBERT HAAG, Bibliai lexikon. Budapest, 1989. A kereszténységhez kapcsolható leginkább a következő idézetbeliek:

.. Jákob se verte így földhöz hajdan az Úr *angyalát*.. (232)

.. zárókövet eltörölje / síromhoz *angyal* nem jön.. (269)

.. ó busa isteni *angyal* ! (312)

.. nem óvtad meg *angyal*.. (437; NB. Halál az őrangyala-ra a vers címe.)

A tenger küszöbe fölé egy új monumentum / készül, ami új ura terve, oda sietett / betonozás *angyalaként*. (569) S druszája Mihályka *angyal* / őrzi önt piros fakarddal.. (630)

.. akár az Úrnak / *angyalai* Szodoma-Gomorra mellett. (691)

.. fújja, hogy: Mennyből az *angyal*. (718)

Az „1.||a. *V[ala]kinek a jó, védő* -a: vkinek az őrangyala” jelentésárnyalat van a betonozás angyala metaforában, a betonozás cselekvésnév szerepel a cselekvést végző(k) helyett. Másutt lazább a vallási képzeletből eredő szóhasználat, némelykor látomások szereplője az *angyal*:

A hajló meggyfán megkötözve / egy fehér *angyal* reng.. (22)

.. a meggyfa táncol és az *angyal* / megszabadulva elröpül (uo.)

Az *angyal* és a kutyák (75; cím)

.. láttam egy *angyalt* fönt a dombon / tüskés akácosban megkötözve. (75)

Átlátszó volt az *angyal* torka, / benne a lélek föl s alá járt., (uo.)

.. *angyal*-vezette / leány rámtalál [D: rám talál]. (94)

.. keze is lefagyott miként lefagyott cimertartó / szomorú *angyaloké* (681)

A látomásosságnak figyelemreméltó és valószínűleg alkotás lélektani eredetű jegye, hogy kétszer is megkötözve je-

lenik meg az angyal A meggyfa alatt című versben (22) és Az angyal és a kutyákban. Ez utóbbiban voltaképp álomról van szó, sárga kutyák tépik az angyalt, másnap a lírai én angyaltollat ment keresni, de azt látta, hogy „...hó ragyogott az egész világon.” Úgy lehet, gyermekkori élmény munkál itt. - Az *angyal-vezette* leány szerkezet *angyal*-a az 'őrangyal' jelentéshez húz. Az utolsó szövegdarabban a heraldikai képet a szövegelőzménynek (egyébként metaforikus) előzménye adja: **verssoraim # katonák*; „Idegen fagyban a zászlótartó / keze is lefagyott..” Némelykor a szó metaforaként szerepel, s ha teljes képben van, az értelmezhetőség még tágabb:

Égen vak *angyal* / botolva lépett, / ellökte a holdat, / sötét lett. (38)

Angyalom, a fejedet ne rázd, /gyöngy a nyakadon, szétpereg.. / leütő gyöngyei ménkövek. (40)

.. a lányok vörös *angyalok*.. (81)

.. birkózol velem Remény, /gyopárszemű *angyal*.. (232)

..[a versmondó] torkából megszüli nékem az *angyalt*, / a végzetes szenvedély angyalát.. (32)

.. átdöfik bennem az *angyalt*.. (660)

.. a szellő *angyalt* emel / parti párából.. (669)

Az ÉrtSz. a most tárgyalt jelentéscsoportban megad állandó kapcsolatokat is, így ezt: „(*vál[asztékos]*) *öldöklő* - v. a *halál* _a: a megszemélyesített halál”, ehhez vehető példák:

Most vastüdejű gonosz *angyalok* / szárnjától az ég sa-jog, ragyog, / borulj a földre, ne less repülő.. (34)

Dér *angyali* szállodálnak.. / oltott rózsák arca elbágyad, / retteg a sok paradicsom. (65) Alkonyatkor *öldöklő* angyalok / táncolnak tűzfalon.. (37)

Hányszor az *öldöklő* angyal - nemcsak a képzeleti - / elszállt halántékon.. (591)

.. orrcimpámra a szellő mit ültet? / szédítő vérillatot / csimpaszkodó piros szirmot / a *halál* kis *angyalát* (337-8) Látomásba ott rögzül a látnok / s nemcsak látja gyilkos angyalát, / bőre érzi, láng-inda bekússza.. (580)

Az utolsó idézetben a *gyilkos* szinonimája az *öldöklő*-nek, ld. SzinSz. A 'halál'-nak *romlás-ként* való említésével alkotott szerkezet is idetartozik, vö. SzinSz. *romlás*, *pusztulás*, *halál*.

Emeld kezed a romlás *angyalára*. (610)

Egyszer a végzetes *szenvedély* írja körül a 'halál'-t, a szöveggörnyezetben a túlzásnak is tartható körülírás előtt a „költők öngyilkos tüze” készíti elő az értelmezést:

.. költők öngyilkos tüze virúl, / torkából [ti. az énekesnő] megszüli nékem az angyalt, / a végzetes szenvedély angyalát.. (329)

Az *öldöklő angyal* köznyelvi szókapcsolatnak más metonimikus átfarmálása is van, az *öldöklés*, a harc eszközének megnevezése szerepel bennük:

Pártom te kardos *angyalom*.. (108)

Fehér anyám s a fészült szülőleányok / asztalhoz állnak, képes *angyalok*. (189)

E csoporthoz vehető volna a már említett „... Mihályka *angyal* / őrzi önt piros fakarddal / én meg verssel, s ami ritka: / itt vagyok meghumorítva” versrészlet, amelynek tréfás

hangneme oldja a 'harci eszköz' félelmetességét. - Némelykor az angyal főnév jelzői olyan szavak, amelyek képesek konnotatív fölidézni az 'öldöklő, pusztító' jelentést:

.. szél: szilaj angyal, a dögöt is kikaparod.. (393)

tűz ahogy a nád-mezőn / átropog a háztetőn / gyere piros angyal (491)

törj be angyal az akolba (uo.)

Ez utóbbi *angyal* a ráértés, az izotópia folytán ugyancsak piros 'égető, pusztító'. A főntebb *lányok vörös angyalok* szerkezetben és a *Mihályka angyal .. piros fakarddal* szerkezetben szintén érvényesül piros - vörös virtuémának a 'veszély'-t fölidéző jellege. Az előbbi kifejezésnek esetleg szexuálpaszichológiai vonatkozása is lehet: „a lányok vörös angyalok, / ölelném őket friss havon!”

A már idézett szótári jelentéshez tartozik az a kilenc angyal-előfordulás, amely mind az A Zöld Angyal című versből való.

A Zöld Angyal (351 ;cím)

.. zúdulva jött a Zöld Angyal a házra, ahol születtem.. (353)

.. jött a Zöld Angyal tomboló zöld paripákkal.. (uo.)

.. az Angyal vihog.. (uo.)

..az Angyal röhög..(uo.)

Jön a Zöld Angyal, elfoglal engem orcátlanul.. (355)

.. s jön a Zöld Angyal, ideviharzik.. (uo.)

.. mert itt a Zöld Angyal, zöld martalóc.. (355)

.. [fenn suhogó zöld versem] már a záporoké, a csillagoké, a Zöld Angyalé, / aki orcátlanul eljött.. / megrontani jelenemet! (356)

.. a föloldozást a Zöld Angyal hozza.. (359)

A szóban forgó költeményt „a természetelvűség hatalmas látomásá”-nak mondja VASY GÉZA (Nagy László. Budapest, 1995. 122), aki egyébként fölfigyelt monográfiájában az *angyal* szó szerepére a Nagy László-i lírában, így a csoda, a játék, a szerelem, a gyönyörű és az angyal - mint írja - „édeni fogalmak” (i.m.76), másutt. „Az angyal pozitív jelentéskör szerepére a Nagy László-i lírában, így a csoda, a játék a szerelem, a gyönyörű és az angyal - mint írja - „édeni fogalmak” (i.m. 76), másutt: „Az angyal pozitív jelentéskörű mitologikus fogalom..” (i.m. 85.) Nos: a versben az *angyal* jelképnek tartható (vö. VASY i.m. 124), a *zöld* jelző összefüggést teremt a természetelvűséggel mint virtuéma. Mindemellett a versbeli *angyal* társulási valenciája (ld. KAROLY SÁNDOR, Általános és magyar jelentéstan. Budapest, 1970. 62-3) rokonságot mutat az *öldöklő angyal* szerkezettel és ennek Nagy László-i újrairásaiéval. Ugyanis rendre fenyegető képzeteket kelt: *zúdulva jött, tomboló paripákkal (jött), bikákkal döfteti a falakat, elfoglal engem, *a Zöld Angyal # zöld martalóc, arcátlanul eljött.. / megrontani.* Az összes *angyal-előfordulásnak* (45) csaknem fele egyébként is fenyegető képzetet hordoz, így a 34, 38 40, 63, 81, 108, 189, 232, 317, 329, 338, 393, 461 (2x), 580, 591 , ól 0 és a 630 lapszámról idézettek ilyenek. Esetleg ide sorolható az *Úr angyala* (232), amellyel Jákob birkózik, és a busa *angyal* (302), hiszen a busa 'komor, haragos' (ÉrtSz. busa 3.). A Zöld Angyal című versben érezhető az *angyal* használatában ez a kettősség, a hagyományosan kedvező angyalképzet mellett annak ellenkezője is megvan.

Az ÉrtSz. „4. (biz[almas, familiáris vagy bizalmaskodó beszédben], tré[ás(an)]) Az ' t l : <melepetés, önbizalom,

jókedv kifejezésére v. nyomatékositó felkiáltásként>-” leírás-hoz egy adat van:

- Az angyalát! - Ielkendezik Bácsim. (680)

Használja továbbá a költő az arkangyal összetett szót (négyyszer: 373, 505, 718), ld. ÉrtSz. angyal Ö: 2.; az *őrangyal-t* (kétszer: 437, 660), továbbá a *halálangyal* (286), ld. ÉrtSz. - az *arany-angyal* (252), a *mentőangyal* (552), az *angyaltoll* (75), az *angyalarc* (423) és az *angyal-hulla* (289) szavakat. - Az 'angyal' jelentésű egyéb kifejezéseket - pl. *kerubín* (668), ama bizánci szárnyas (329) - nem tárgyalom.

Petőfi Sándor nyelvében 106 *angyal* szó fordul elő és 135 *ördög*. (NB. A legtöbbször előforduló szavak jegyzéke 134 *ördög-öt* vesz számításba, bár a címszónál eggyel több van.) Különösebb vizsgálat nélkül is rosszat keltő képzet tehát a többség. - Juhász Gyula költői nyelvében az *ördög hét*, az *angyal* harminchárom előfordulása ellenkező képzetkeltésre utal, vö. JuSz. - A Katona József-dramából készült írói szótár tizenöt *ördög-ről* és kilenc *angyal-ról* tud, ld. BbSz. - Radnóti Miklós „Érett verseiben mindössze kilenc alkalommal szól az angyalról -a korábbiakban .. alig-alig..” - állapítja meg BENEY ZSUZSA (Radnóti angyalai. It. XXVII [1996.], 184). A szerző szerint Radnóti lírájában „Az angyal mint kép és mint metafora.. a köztességnek megjelenítése: benne a transzcendencia van-nincs létezése ölt formát. Ez a köztesség a világtól eltávolodásnak és a halál közelségének meghatározhatatlan helyzete..” (i.m. 204.). - A Pilinszky János költészetében előforduló angyalokkal EISEMANN GYÖRGY foglalkozott (Angyalok a Pilinszky-lírában. Pannon Szemle III, [1995], 102-5), aki nem említi, hány szóelőfordulásra alapozza következtetését, és BENEYhez hasonlóan ő sem foglalkozik a szó jelentésével, miszerint az angyalok „Nem rendelkeznek itt [ti. a szövegben] létesülő sajátos értelmezéstöbblettel; a vers nem magyarázza, nem sejteti, hogy poézisének milyen különleges módjára látja őket a lírai alany” (i.m. 102). „... Isten, az angyalok nevének említése voltaképpen arra a nyelvíleg üres helyre utal, mely semmit sem mond Isten és az angyalok misztériumáról, de nagyon sokat tud mondani az emberéről” - tartja a szerző (i.m. 103), és hermeneutikai alapon úgy véli, „... a szöveg hiátusa maga válik olyan elhallgatott kérdésfeltevésé, mely nem mást, mint a megválaszolhatatlanság »előzetes érzését« demonstrálja” (i.h.)

Az *ördögnek* és az *angyalnak* a megléte mindezek szerint még ha szinte a véletlen kínálta az elmondott adatokat - vizsgálatra érdemes kérdés. Az írói szótárak azt sejtetik, s csatlakoztatható hozzájuk a Nagy László-i használat is, hogy az egyéni stíluson kívül bizonyára a korstílus is befolyásolja a két szó használatát a nyilvánvaló tematikus függéssel együttesen. Az 1965 és 1975 közti évek anyagából készített magyar szép-prózai gyakorisági szótár az *ördög-öt* 32 abszolút előfordulással tartalmazza (módosított gyakorisági értéke 17,11), ld. SzGySz. 375, az angyal viszont nincsen a leggyakoribb 3410 szótári címszó között, amit akár a szocializmusnak nevezett korszak (irodalmi) viszonyai is eredményezhettek...

Nagy László jobbára a keresztény demonológia népnyelvi (-népéleti) keretei közt él e szavakkal. Az angyal-ok viszonylagos többsége egyéni eredetű lehet, az pedig föltehetően a Nagy László-i költői látásmód jellemzője, hogy az angyal-előfordulásoknak mintegy fele a természetnek, a társadalomnak és a gondolkodásnak kedvezőtlen jelenségeit motiválja, s hogy ezt nem az *ördög* főnév alkalmazásának gyakoriságával éri el, nos: ez arra vall: „... a végső sujtás után a föloldozást a Zöld Angyal hozza, / s magasan játszon szívem: a fényből kitéphetetlen levél!